

RECENZJE / REVIEWS

Katarzyna Kaczyńska, „Orać zagon lepszej doli”? Żydowskie rolnictwo w Polsce w latach 1945–1950, Żydowski Instytut Historyczny, Warszawa 2021, ss. 206, [1], il. (Z Dziejów Centralnego Komitetu Żydów w Polsce)

Seria wydawnicza „Z Dziejów Centralnego Komitetu Żydów w Polsce” Żydowskiego Instytutu Historycznego doczekała się już grona wielu czytelników, a także uznania w środowisku naukowym. Dotychczas autorki i autorzy przybliżali takie zagadnienia jak życie polityczne, szkolnictwo, ochrona fizyczna i bezpieczeństwo, kultura, statystyka i inne. Ostatnią publikacją w tej serii jest praca Katarzyny Kaczyńskiej poświęcona dość wąskiemu tematowi – żydowskiemu rolnictwu po II wojnie światowej¹.

Omawiana książka dotyczy specyficznej części produktywizacji ludności żydowskiej w Polsce, opisywanej uprzednio przez Piotra Kendziorka². Jednocześnie jest pierwszą monografią żydowskiego rolnictwa po 1945 r., choć warto dodać, że poprzedziło ją kilka artykułów, m.in. Andrzeja Rykały, a problem ten pojawiał się również w kontekście osadnictwa na Dolnym Śląsku³. Książka Katarzyny Kaczyńskiej porusza więc nieznaną szerzej temat, przybliżając losy niewielkiej grupy Żydów funkcjonujących w powojennych realiach gospodarstw rolnych, przede wszystkim na tzw. Ziemiach Odzyskanych. Praca ma charakter deskryptywny, a wśród celów autorka wymieniła analizę „przebiegu i formy osiedlania na roli,

¹ Podstawą książki jest praca magisterska nagrodzona w Konkursie im. Majera Bałabana.

² Piotr Kendziorek, *Program i praktyka produktywizacji Żydów polskich w działalności CKŻP*, Warszawa 2016.

³ Andrzej Rykała, „Produktywizacja” Żydów w Polsce po drugiej wojnie światowej na przykładzie działalności rolniczej, „Prace i Studia Geograficzne” 61 (2016), nr 1, s. 151–163; tenże, *Przemiany sytuacji społeczno-politycznej mniejszości żydowskiej w Polsce po drugiej wojnie światowej*, Łódź 2007; Bożena Szaynok, *Ludność żydowska na Dolnym Śląsku 1945–1950*, Wrocław 2000; Szyja Bronsztejn, *Z dziejów ludności żydowskiej na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej*, Wrocław 1993; zob. również: Marek Szajda, *Żydzi na roli? Studium produktywizacji ludności żydowskiej na przykładzie Dzierżoniowa w latach 1945–1946*, [w:] *Wieś na Ziemiach Zachodnich i Północnych po 1945 r. Ciągłość czy zmiana?*, red. Jolanta Kluba i in., Wrocław 2020, s. 59–86.

społeczności osadników, ich zmagania w dotąd nieznanym większości zawodzie” (por. s. 14).

Sformułowane pytania badawcze dotyczą istoty problemu: czym było rolnictwo żydowskie w omawianym okresie? Dlaczego i w jakich warunkach Żydzi podejmowali pracę na roli? Jakie były wyzwania pracy na gospodarce oraz jak Żydzi mierzyli się z nimi w codzienności? Mówiąc ogólniej: opracowanie miało za zadanie opisać całokształt żydowskiej aktywności w sektorze rolniczym w okresie funkcjonowania komitetów żydowskich. Już na wstępie należy stwierdzić, że zadanie to zostało spełnione. Prócz opisu ram historycznych autorka osobne części pracy poświęciła osadnictwu, „portretowi osadników” (rolników), funkcjonowaniu w zawodzie, a także opisowi wybranych przypadków (w kontekście osiągnięć i niepowodzeń). Niewątpliwie podział ten daje możliwość poznania wielu elementów składających się na tytułowe zagadnienie. Wartością pracy jest jej kontekstualizacja. W omawianym okresie Polska była gospodarczo określana jako kraj rolniczy, w którym dokonuje się „rewolucja rolna” w myśl ideologicznych wyznaczników. To wszystko miało znaczenie dla funkcjonowania Żydów na roli, tym bardziej że ludność żydowska nie była we wcześniejszych okresach znacząco obecna w tym sektorze. Tym samym rozwój żydowskiego rolnictwa był pewnego rodzaju „eksperymentem”, częściowo wynikającym z zaistniałych możliwości, częściowo zaś z politycznych uwarunkowań (m.in. produktywizacji).

Podstawową bazą archiwalną były dla autorki zbiory Żydowskiego Instytutu Historycznego, ale również Archiwum Akt Nowych, w tym przede wszystkim dokumenty dotyczące działalności Komisarza do spraw Produktywizacji Ludności Żydowskiej. Korzystała też z materiałów Archiwum Państwowego w Szczecinie, zasobów Jointu, a także Archiwum Państwowego we Wrocławiu. W tym przypadku strata dla książki to brak odwołań do akt z zespołu Urząd Wojewódzki Wrocławski, gdzie zostały zdeponowane materiały wojewódzkiego Komisariatu do spraw Produktywizacji Ludności Żydowskiej⁴, choćby ankiety z żydowskich gospodarstw z terenu całego województwa. Brakuje również materiałów z zasobów oddziałów terenowych Archiwum Państwowego we Wrocławiu. Zwłaszcza placówka w Kamieńcu Ząbkowickim posiada bogaty zasób odnoszący się do życia żydowskiego w takich miejscowościach jak Dzierżonów, Bielawa czy

⁴ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Urząd Wojewódzki Wrocławski, Akta Komisarza Wojewódzkiego dla spraw Produktywizacji Ludności Żydowskiej na Województwo Wrocławskie, sygn. 82/331/0/5.3.

Pieszycy⁵. Pewnym uzupełnieniem tych niedostatków jest dokumentacja z zasobu archiwum Starostwa Powiatowego w Dzierżoniowie⁶. Bazę źródłową dopełniają pamiętniki z Archiwum Instytutu Zachodniego w Poznaniu.

Wykorzystana w pracy literatura odnosi się głównie do życia żydowskiego w Polsce po II wojnie światowej oraz tematu Żydów na roli. Jak na tak wąskie zagadnienie jest to dość wyczerpujący zestaw publikacji. Z pewnością można było wykorzystać również inne prace, zwłaszcza te publikowane w ostatnich latach w Polsce, a dotyczące rolnictwa⁷. Wartościowe byłoby również spojrzenie na publikacje dotyczące życia żydowskiego w poszczególnych ośrodkach, autorstwa choćby Kamila Kijka⁸ czy Achima Wörna⁹.

Szukając specyfiki żydowskiego rolnictwa, autorka słusznie zauważa, że temat, który podjęła, dotyczy czegoś więcej aniżeli jedynie zawodu. Rolnictwo to nie tylko wiedza o uprawach i hodowli czy obsługa specjalistycznych maszyn, ale przede wszystkim styl życia, uzależniony od wielu zmiennych, m.in. warunków pogodowych, urodzajności ziemi, intensywnych prac sezonowych itd. Wydaje się, że właśnie ta specyfika pracy na gospodarce, wraz z niewielką wiedzą branżową, była przyczyną niepowodzeń lub dość szybkiej rezygnacji z niej wśród osiedlonych Żydów. Tym bardziej że również decyzje polityczne oddziaływały na sytuację rolników. Innym aspektem, niezwykle klarownie przedstawionym w książce, jest pozytywna aktywność

⁵ Pomocne w poszukiwaniach mogłyby być przewodniki po zasobie dotyczącym życia żydowskiego w tym okresie, zob.: Paweł Wieczorek, *Źródła archiwalne do najnowszych dziejów społeczności żydowskiej na Dolnym Śląsku (1945–1950) w świetle zasobów archiwalnych Archiwum Państwowego we Wrocławiu, Oddział w Kamieńcu Żąbkowickim*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 61 (2006), nr 3, s. 355–380.

⁶ Materiały istotne dla tematu znajdują się w Archiwum Narodowym w Krakowie, gdzie można odnaleźć odezwę Komitetu dla osiedlania Żydów na roli przy WKŻ w Krakowie, zob.: Archiwum Narodowe w Krakowie, Komisarz Wojewódzki dla spraw Produktywizacji Ludności Żydowskiej w Krakowie, sygn. 29/694/10, Incipit: *Do Ludności Żydowskiej!*, 14 kwietnia 1947 r., k. 85.

⁷ Mam tu na myśli m.in. liczne prace Stanisława Łacha dotyczące rolnictwa na Ziemiach Zachodnich i Północnych, a zwłaszcza na Pomorzu Zachodnim, ale też odnoszące się do ludności żydowskiej, choćby: Stanisław Łach, *Osadnictwo ludności żydowskiej na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1950*, „Rocznik Koszaliński” 22 (1992), s. 64–90; czy też publikowane w ostatnich latach teksty Sylwii Straszak-Chandohy o powojennym rolnictwie na Dolnym Śląsku.

⁸ Kamil Kijek, *Reichenbach/Rychbach/Dzierżoniów: A Center for Jewish Life in a Period of Transition, 1945–1950*, [w:] *Our Courage – Jews in Europe 1945–48*, red. Kata Bohus i in., Berlin 2020, s. 104–113.

⁹ Achim Wörn, *Auf gepackten Koffern: Jüdisches Leben in Stettin nach 1945*, „Osteuropa” 62 (2012), nr 10, s. 109–127.

Organizacji Rozwoju Twórczości na rzecz produktywizacji Żydów w tym sektorze zatrudnienia.

Ciekawą kwestią poruszoną w pracy, choć wymagającą dalszych badań, jest stosunek CKŻP czy też WKŻ, a w terenie bezpośrednio konkretnych komitetów żydowskich, do żydowskiego rolnictwa. Prócz początkowych starań i prób wsparcia, m.in. poprzez Referat Rolny (Rolnictwa), trudno mówić o konsekwentnej wizji i działaniach na rzecz omawianej grupy rolników. Innym zagadnieniem jest użycie rolnictwa żydowskiego w propagandzie dla promowania „sukcesu” osadnictwa na tzw. Ziemiach Odzyskanych i szerzej – idei „nowego życia” po Zagładzie¹⁰. Niewiele wspomniano w książce o próbach samoorganizacji Żydów, np. w postaci kół rolniczych, w celu współdziałania i rozwiązywania problemów. Ciekawym wątkiem jest natomiast współpraca na roli z Polakami. Mam tu na myśli nie tylko wspólną uprawę, hodowlę, ale również pojawiające się konflikty czy też działalność Samopomocy Chłopskiej. Interesująca byłaby odpowiedź na pytania: jak ta instytucja wpływała (lub też nie) na żydowskie rolnictwo, czy była formą wsparcia dla Żydów lub budowania wzajemnych stosunków? Osobną kwestią jest sam fakt rozwoju rolnictwa. Czy prócz dynamicznego początku i prac podejmowanych już latem 1945 r., jak również dalszego osadnictwa w pierwszej połowie 1946 r., istnieje jeszcze jakaś specyfika, która przyczyniła się do takiego, a nie innego uformowania żydowskiego rolnictwa?

Wartością pracy jest język, w tym specjalistyczne pojęcia, którymi posłużyła się autorka. Niestety, w treści publikacji pojawiają się również pewne uproszczenia i błędy, wynikające zapewne z niedokładnej redakcji. Już na wstępie należy zauważyć nieścisłość w wyznaczeniu okresu, którym autorka się zajmuje (początkiem jest 1944 czy 1945 r.?, s. 14). Niekiedy używane są w tekście skróty myślowe, np.: „dolnośląskie obozy koncentracyjne” (s. 51), pojawiają się braki w ilustracjach (rys. 1, s. 67) czy powtórzenia. Z pewnością tego typu potknięcia można było usunąć na etapie korekty. Inną kwestią jest nazewnictwo. Używając nazw podanych w źródłach, zawsze należy zwrócić szczególną uwagę na zmiany, które mogły zajść w kolejnych miesiącach lub latach po 1945 r., oraz na błędy popełnione mimowolnie w zapisie nazw własnych przez twórców materiałów archiwalnych. Myślę, że nie dla każdego czytelnika może być oczywiste, że nazwy Pieszycy i Pietrolesie odnoszą się do tej samej miejscowości. To samo

¹⁰ W ciekawy sposób prezentuje to film *Der jidiszer jiszuw in Niderszlezje* w reżyserii Natana Grossa, z 1947 r.

dotyczy Ludwikowa (Ludwikowcie Kłodzkie), Solic Dolnych (Szczerwina Zdroju), Frydlandu (Mioszowa) i wielu innych.

Na koniec chciałbym wspomnieć o aneksie źródłowym. Prócz kilku skrętnie opracowanych tabel za ważne należy uznać zdjęcia (wydzielone jako osobna część). Materiały te wzbogacają publikację, choć szkoda, że autorka nie zdecydowała się dodatkowo na opracowanie źródłowe wybranych dokumentów archiwalnych istotnych dla tematu żydowskiego rolnictwa. Podobne aneksy pojawiały się w innych pracach wydanych w serii.

Praca Katarzyny Kaczyńskiej jest nie tylko pionierską, ale i ważną monografią. Autorka jako pierwsza podjęła w sposób całościowy kwestię żydowskiej pracy na roli w okresie tużpowojennym, opisując kilkuletni epizod niewielkiej, bo kilkusetosobowej grupy rolników. Książka wnosi wiele nowych informacji, a poprzez analizę wybranych gospodarstw, spółdzielni oraz problemów poszerza ogólną wiedzę o życiu żydowskim w Polsce po 1945 r. Prócz powyższych uwag chciałbym podkreślić ogrom wykonanej pracy, umiejętne przedstawienie skomplikowanych (branżowych) zagadnień, a także wrażliwość autorki na problemy codzienności w pracy na roli. Z pewnością książka ta stanie się ważnym odniesieniem dla przyszłych badań.

Marek Szajda <https://orcid.org/0000-0002-1938-6762>

Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN
mszajda@polin.pl